

Genezáret-tóban tanyáztak; az Ósz. nem sokat emlegeti őket, annál inkább az Újsz., Jézus csodái és tanításai során (Lk 5:4–10). Az első keresztyének körében a hal Krisztusra utaló szimbólum lett.

Végül még a rovarok néhány formáját említhetjük meg. A sáska Keleten nagyon elterjedt s a sáskajárás ott még ma is előforduló súlyos természeti csapás. Igen sok válfaja ismert, maga az Ósz. is vagy kilencfélét említ (Lev 11:22; Jóel 1:4), vannak köztük ehető fajták is. (Keresztelő János tápláléka, Mt 1:4). – Annál hasznosabbak a méhek, amelyek bár vadon éltek, mézük élvezetes táplálék volt a gyűjtögető ember számára. A „tejjel-mézzel folyó” Kánaán a nomád ember szemében jelentett ideális és gazdag földet. – Kellemetlen rovarok voltak a pókok, skorpiók, a légy és a szúnyog. A hangya és a moly példázatokban fordul elő, egyik jó, a másik rossz értelmű célzással (Péld 6:6; Mt 6:19). – Nem lehet itt cél teljes katalógust adni a Palesztinában honos sokféle állatról. Legfeljebb megemlíthetjük, hogy ilyenféle felsorolás a kultikusan tiszta és tisztátalan állatokról található a Lev 11 és Deut 14 r.-ben.

II. A bibliai történetekkel kapcsolatos egyéb országok

Egyiptom

Annak a hatalmas négyszög alakú területnek, amelyet ma a térképek Egyiptom országa gyanánt tüntetnek fel, a tulajdonképpeni Egyiptom, tehát a művelhető és lakható terület, csak egy kis része ma is, még inkább az ókorban, és ez a Nílus völgye. A Nílusnak az első kataraktájától, Assuántól a Földközi-tengerig terjed és a delta-vidéken kívül jóformán csak a folyó két partja mentét – mintegy 20–30 km szélességben – számíthatjuk ide. Ezért szokták Egyiptomot a világ legkeskenyebb országának nevezni. A Nílus-völgy és a delta-vidék területe kb. 35 000 km²-t tesz ki. Hozzá tartozott azonban Egyiptomhoz az ókorban is a Sinai-félsziget, bár gyéren lakott puszta terület volt. – A Nílustól keletre eső afrikai területet „Arab sivatagnak” nevezik. (Az „arab” szó magában véve is azt jelenti, hogy puszta.) Kopár felföld ez, amely meredeken száll alá a Vörös-tenger partjánál. Itt voltak azok a kőbányák, ahonnan a fáraók hozatták az óriási kőtömböket monumentális építkezéseikhez, szobraikhoz. A Nílustól nyugatra a Líbiai-sivatag húzódik, amely a Szaharába megy át. E sivatagos területeken csak elvétve akad egy-egy oázis, amely mellett ember és állat megélhet. Az igazi település, a falvak és városok azonban mind a Nílus közelében voltak.

Egyiptom héber neve: Micrajim. A kettős számú végződés arra mutat, hogy az ország két nagy politikai és tájegységből tevődik össze, Felső- és Alsó-Egyiptomból. Felső-Egyiptom a magasabban fekvő déli országrész, Alsó-Egyiptom pedig a mélyfekvésű északi terület. A Nílus deltavidéke hordalékos feltöltött terület, közvetlenül mellette fekszik a Gósen földje, az a füves, legeltetésre alkalmas vidék, ahol Jákób és családja telepedett le. Itt élte a szolgaságba taszított Izráel népe is elnyomott életét az exodusig.

A Nílus forrásvidéke messze délen van, egyik ága, a Kék-Nílus az abesszíniai felföldön ered. Az ott leszakadó nagy nyári záporok a folyó vizét rendkívül felduzzasztják, minek következtében a Nílus szintje 6–7 méterrel megnövekszik s elárasztja a partvidéket, kiterítvén a hegyekből hozott iszapot és növényi hordalékot. Ezzel termékenyíti meg az ország földjét, amely különben – a tengerpart vidékét kivéve – teljesen esőtlen száraz zónában fekszik. Így az áradás, amely szeptemberben éri el tetőfokát, nemhogy természeti csapásnak számítana, hanem egyenesen áldás. Földrajzi szakkifejezés szerint a Nílus Egyiptomban „vendégfolyó”, az egyszerű népi

bölcsesség közmondása szerint pedig Egyiptom a Nílus ajándéka. – A Nílus vizét a partok mentén egyébként is felhasználták öntözésre vízátelő gépek segítségével.

Mindezek révén Egyiptom művelhető földje termékeny terület és jó gabonatermő vidék volt, annyira, hogy „a népek éléskamrájának” nevezték; birtoklása még a nagy római birodalom számára is létkérdés volt. Egyiptomnak ez a szerepe jól szemlélteti a pátriarcha-történetek vonatkozó részleteinek a valóságát. Sok ókori falfestmény – előkelő emberek sírkamrájában – ábrázolja a vetés, aratás, gabonátárolás munkáját. Az Ex 1:11-ben említett Pitóm nevű gabonátároló város romjait – mai azonosítás szerint (Wright) – a Tell el-Retaba nevű helyen tárták fel s az ásatások szerint igazolódott magazin-város jellege. Az amarnai levelekben meg többször esik említés egy Janhamu nevű főemberről, aki a Delta-vidéken fekvő Jarimmuta város gabona-készletei fölött rendelkezett; ha személye nem is azonos, de szerepe hasonló a Józseféhoz. – Természetesen a Nílus mentén és a delta területén megtalálhatók mindazok a szántóföldi, kerti növények, gyümölcsfák, pálmák, melyek a délszaki vidéken otthonosak. – Az állatvilágról pedig többek közt fogalmat alkothatunk akkor, ha az egyiptomi istenek képeire tekintünk, melyeket túlnyomó részben emberi testtel, de állatfejjel ábrázoltak, egy régi totemisztikus hitvilág emlékeként. A közönségesebb bika-, kos-, sakál- vagy sólyomfejű isten-alakok mellett kerülnek olyanok, amelyek speciális egyiptomi, illetve Nílus-vidéki állatok fejével vannak ábrázolva, amilyenek a krokodil, víziló vagy az ibisz-madár stb.

Egyiptomnak számos városát említi az Ósz. is. A Nílus-delta legnevezetesebb városa volt a bibliai *Cóan*, egyiptomi nevén Tanis, görögül Avaris. Ez volt a hiksosz fáraók székhelye, innen kormányozták birodalmukat: Egyiptomnak az uralmuk alá került részét és Palesztinát. A hiksosz-kor után a várost az egyiptomiak lerombolták s majd később II. Ramses építtetett új várost a helyén s a saját nevével nevezte el (Ex 1:11). – Egyiptom egyik legrégebb városa *Ón*; egy idevaló papnak a leányát kapta feleségül József. Több más városhoz hasonlóan a napkultusz egyik középpontja volt: Re napisten városa. Görög elnevezése ennek megfelelően Heliopolis volt („nap-város”), valószínűleg ennek felel meg a Jer 43:13-ban említett „egyiptomi Bét-semes”, melynek szent oszlopai voltak a jól ismert obeliszkok. – *Ón* városa a mai Kairótól északra 10 km-re esik. Kairótól délre kb. 25 km-re pedig volt az ó-birodalom fővárosa, *Memphis*. Utóbbit az Ósz. rendszerint *Nóf* néven említi (Ézs 19:13 stb.), egy helyütt Móf formában (Hós 9:6). A babilóniak elől Egyiptomba emigrált zsidók egy része itt telepedett le. Jeremiás próféta együtt említi egy másik emigrációs központtal, *Tahpanhész* városával, mely megfelel a *Daphne* görög néven ismert városnak a Nílus-deltájában. – Az új-birodalom fővárosa volt *Théba*, Ámón napisten kultuszának a központja. A Biblia *Nó* ’ néven említi (Jer 46:25), sőt Náhúm próféta még teljesebben *Nó* ’-*Ámon*-nak mondja, amikor emlékeztet arra, hogy Assurbanipal király Kr. e. 663-ban hogyan foglalta el és fosztotta ki a várost. – Zsidó menekültek vagy kivándorlók aztán szerte az országban több helyütt alkottak számottevő kolóniát, különösen a hellenisztikus korban. Diaszpóra-központ volt a Nagy Sándor által alapított *Alexandria* is. Megemlítendő a Deltában levő *Leontopolis*, ahol a száműzött zsidó főpap, III. Oniás épített templomot. Egyiptom legdélibb részén viszont Assuánnal szemközt a Nílusnak egy szigetén volt *Elefantine*, ahol egy zsidó katonai kolónia épített szintén Jahve-templomot. Az elefantinei levelek néven ismert arám nyelvű iratok ennek a kolóniának és templomának a sorsáról adnak hírt a Kr. e.-i V. sz. második feléből.

A Sinai-félszigetet főként ércbányái miatt hódították meg a fáraók. Egy háromszög alakú bevágódás ez a Vörös-tengerbe a Szuezi és az Akabai-öböl között. Nagyobb része kősivatag, folytatása a Nílustól keletre említett Arab-sivatagnak. Déli részén emelkedik a vulkanikus eredetű Sinai-hegy, Sinai-hegy, Mózes és Illés nagy Isten-élményeinek és az Izrael népével való

szövetségekötésnek a színhelye. A félsziget ÉK.-i részén van *Kádés-barnea*, feltevés szerint az Ain-kedes nevű forrás mellett, ahol a pusztai tartózkodás nagyobb részét eltöltötték az Egyiptomból szabadult zsidók.

Mezopotámia

A Mezopotámia szó görög elnevezés, jelentése „Folyó-köz”, értjük alatta a Tigris és Eufrátes folyók közt elterülő alföldet. Alluviális feltöltött terület ez is, mint Alsó-Egyiptom. A két folyó egyre hordja az iszapos hodalékot ma is és építi a szárazföldet. Feltételezés szerint négyezer évvel ezelőtt a Perzsa-öböl még annyira behatolt a szárazföldre, hogy a két folyónak külön torkolata volt. – A Tigris és Eufrátes által közrefogott terület egyébként két medencére oszlik. Az északi nagyobb terület a tulajdonképpeni Mezopotámia. Ezt, vagy legalábbis ennek ÉNY.-i részét nevezi a Biblia Arám-Naharajimnak, vagy Paddan-Arámnak és úgy tartja számon, mint Ábrahám rokonsága tartózkodási helyét. (Gen 25:20 stb.) A déli kisebb medence neve Irak; ez a Mezopotámia területén alakult arab állam mai hivatalos neve.

A paradicsomi folyók közt is említett Tigris és Eufrátes forrásvidéke az arménia hegyekben van. Széles ívben folyik végig a két folyó Mezopotámia földjén, amely éghajlati viszonyainál fogva épp olyan pusztaság lenne, mint a szomszédos szír-arab pusztaság, ha a két nagy folyó vize nem tenné termékenyvé. A lakosság itt is elsősorban a folyók völgyét szállta meg és vette művelés alá. Az örmény hegyekben tavasszal elolvadó hó felduzzasztja a két folyó vizét; a vízállás április–májusban éri el a tetőfokot s a két folyam áradása ugyanazt a termékenyítő szerepet végzi el, amit a Nílus Egyiptomban. Szükség is van rá, mert ez az ország is eléggé szegény csapadékban, azonkívül pedig földünk legmelegebb éghajlatú tájai közé tartozik. Mezopotámia lakói azonban már az ókorban jól kiépített csatorna-rendszerrel tették művelhetővé a földeket s ennek volt köszönhető, hogy a földművelés és állattenyésztés bőven ellátta élelemmel a lakosságot.

Mezopotámia földünk egyik legrégebb kultúrterülete, jóllehet viszonylag későn – az újabb kőkorszak vége felé – kezdtek megtelepedni rajta az arab félszigetről, az élámi vagy az arméniai hegyek felől bevándorló népek. A legrégebb kultúrnép az ország déli részét megszálló nem-sémíta sumér nép volt. A Gen 11:1–9 elbeszélése azt a helyes kultúrtörténeti emlékezést őrizte meg, hogy Mezopotámiában nem lévén kő, az építkezés anyagául az égetett téglát használták. Így építették fel városaikat, melyeknek szent területén terraszosan kiképezett templomépületeket emeltek. Ezek az ún. zikkurat-templomok, amelyeknek modelljét a később bevándorolt sémita népek is átvették s hasonlókat építettek városaikban. De átvették a sumér műveltség több más elemét is a sémiták, így többek közt az írást, de a vallás, a világkép és a tudományok alapstruktúráját is.

A sémita népek közül először az akkádok telepedtek le a suméroktól északra. Az iraki alföld ettől kezdve „Sumér és Akkád” néven szerepelt, ez a terület lett a későbbi Babilónia magva. Babilónia pedig akkor vált igazán történelmi jelentőségűvé, amikor a Babel városában uralkodó amorita eredetű dinasztia hatodik tagja, Hammurabi került a trónra s királyságát kiterjesztette egész Mezopotámiára. Az általa megteremtett birodalom ugyan nem sokáig állt fenn; a keletről jövő kasszita megszállás, majd Asszíria fölemelkedése háttérbe szorította, de Dél-Mezopotámiának a vezető szerepet vivő városa ettől kezdve Babel maradt, a város helyi istensége, Marduk pedig a babiloni pantheon főistene lett.

A mezopotámiai alföldön több nagyobb állam is keletkezett és múlt el a történelem folyamán. Ilyen volt a II. évezred elején az Amorita-birodalom, Mari fővárossal, melyet Hammurabi hódoltatott meg. Egy másik észak-mezopotámiai ország volt a Mitanni-birodalom, amelyben az

árja eredetű kisebb mitanni nép katonai uralma alatt élt a lakosság nagyobb részét kitevő hurrita nép. Ez utóbbiak dél felé kirajzott telepeseivel azonosítják azt a hóríta népet, amely a Biblia szerint a későbbi Edóm területén lakott (Deut 2:12). Mitanni uralkodók levelei találhatóak még a tell el-amarnai levelek közt is a XIV. sz.-ból.

Valamennyi észak-mezopotámiai ország jelentőségét túlszárnyalta AsszírIA, melynek súlypontja a Tigris felső folyásánál volt. Egy darabig alárendelt helyzete volt az amoriták, hurriták, babilóniak mellett, de az 1200-as évektől terjeszkedni kezdett s fokozatosan tört világuralomra. A IX–VII. sz.-ban döntő szerepe volt Izráel történetében is, mígnem a 600-as évek végén hirtelen lehanyatlott s helyébe lépett minden vonatkozásban az új-babiloni birodalom.

Mezopotámia sok városa közül, melyek az évezredek során városkirályságok vagy birodalmak székhelyei voltak, csak néhányat említhetünk itt meg, a bibliai történetekkel való kapcsolatuk révén. Délen, az Eufrátes mellett volt az ősi sumér alapítású város, *Ur*, melyet általában Ábrahám szülővárosával, Ur-kaszdimmal szoktak azonosnak venni (Gen 11:31). A közelében levő, nagy történeti múltú városok közül *Larsa* föltevés szerint azonos a Gen 14:1-ben említett Ellászárral. – *Bábel* városa szintén az Eufrátes mellett feküdt. Egy évezred alatt igazi világvárossá nőtt, terraszos temploma – az igazi „Bábel tornya” – az ókori világ egyik csodája volt. Egyéb templomai, palotái, luxus-létesítményei (függő kertek), hatalmas várfalai mind bámulatot keltőek voltak. A Biblia mégis az őstörténetektől kezdve ellenszenvvel, sőt gyűlölettel beszél róla (Gen 11:1–9; Jer 50–51 r.; Zsolt 137), amit természetesen a keserű történeti események, a háború és a fogság magyaráznak. A Babilon leomlását látó próféták jövendöléseikhez kapcsolódik a Jelenések könyvének tipológikus alkalmazkodása (Jel 17–18 r.) Észak-Mezopotámiában a pátriarcha-történetekkel kapcsolatos *Hárán* városa, ahonnan Ábrahám elindult további vándorútjára Kánaán felé, apja halála után. – Vele egy magasságban, az Eufrátes jobb partján van *Karkemis* városa, ahol Nékó fáraó szenvedett vereséget a babilóniaktól (Jer 46:2). – A Tigris folyó mellett voltak AsszírIA nagy városai, *Assur*, *Kalach* és a bibliai vonatkozásban legfontosabb *Ninive*. Az Ósz.-ben ugyanolyan félelmes nevű város, mint Babilon, úgyhogy Náhum haragosan ujjongó próféciája éppúgy megérthető, mint Jónás húzozása ninivei küldetése elöl: a keserű és kétségbeejtő emlékek elhomályosították mindazt a fényt és pompát, amely e nagyszerű világvárost valamikor övezte.

Az Izráellel szomszédos államok

Főnicia.

Az Izráeltől északra letelepedett főniciai nép városállamok szövetségében élt s kihasználva azt az adottságot, amelyet hosszú tengerpartja és jó kikötői jelentettek, főként tengeri kereskedelemmel foglalkozott. Hajóik bejárták az egész Földközi-tengert, sőt Európa és Afrika partjain gyarmatvárosokat alapítottak (leghíresebb volt Karthágó). Nagy gazdagságú és nagy kultúrájú nép volt. Salamon király nemcsak a hajózás mesterségét vette át tőlük, hanem építkezéseikhez tőlük kért mérnököket és pallérokat. Volt a főniciaiaknak még egy nagy természeti kincsük: a Libanon hegyének cédrus-erdői, amelyek a legdrágább épületfát adták. Igaz, hogy épp emiatt az asszír és babiloni hódításoknak is egyik célpontja volt Főnicia. Már az ókorban megkezdődött a cédrus-erdőknek olyan rabló módon való kitermelése, hogy ma már csak egy kis rezervátum maradt mutatónak belőlük. – Izráellel általában békében éltek a főniciaiak, sőt a királyi családok rokonságba is kerültek egymással (Acháb és Jezabel), amit ugyan a próféta rossz szemmel nézett, mert következménye lett a Baal-hit erős térhódítása.

Városaik közül a Biblia említi *Gebal* (görög néven Byblos), *Akkó*, *Sidón* és *Tyrus* városát.

Különösen a két utóbbi volt nevezetes. Tyrus (bibliai héber neve: *Cór* = „Szikla”) voltaképpen egy szigeten feküdt s sziklaerődje szinte hozzáférhetetlen, bevehetetlen volt. Nebukadneccarnak 13 évi ostrom után sikerült elfoglalni; Nagy sándor volt az, aki végülis mólót építtetett a sziklavárig s úgy hódította meg.

Főnicia kultúrájának egyik nevezetes vonása, hogy itt fejlődött ki a mássalhangzós betűírás – különböző formákban. Messze északon az ókori *Ugarit* (ma: Rasz-samra) városában a babiloni ékírás technikájával konstruáltak egy betű abc-t. Gebal-Byblos városában találtak egy másik, inkább képirásos betűírás-típusút, ezt nevezik gebali (gublita) írásnak. Ugyancsak Byblos városából való a legrégebb emléke az ún. ósémita betűírásnak, amely már a 22 mássalhangzó jeleit tartalmazza s amely Palesztinában is elterjedt volt; ottani dokumentumai a Siloah-felirat, a samáriai és a lákisi ostrakák stb.

Az arámok országa (Damaszkusz)

Az ókori történelemmel kapcsolatban Szíria az összefoglaló neve azoknak a kisebb országoknak, vagy városkirályságoknak, amelyek az Orontes folyó és az Eufrátes között feküdtek s lakóik jobbára arámok voltak. A Biblia lapjain elvéve találkozunk városaik nevével, az ókori feliratokban annál inkább: Hamát, Katna, Kádés, Karkar, Tadmór (Palmyra) és még több más, különböző korszakokban történeti nevezetességgel bírt város. Közülük legdélebbre feküdt *Damaszkusz*; a hozzá tartozó területet szoktuk a Bibliával kapcsolatban elsősorban az arámok országának nevezni. – Damaszkusz az arab sivatag szélén fekszik, mégis virágzó város volt és maradt máig s ezt a Bibliából is ismert Abana és Parpar folyóknak köszönheti (2Kir 5:12). Ezeknek a révén valódi oázisváros. A folyók vize aztán nem sokkal a városon túl elvész a sivatagban. Ábrahámától kezdve Pál apostolig sokat emlegeti a Biblia. Izrael országának a IX–VIII. sz.-ban volt veszedelmes riválisa ez az arám ország s háborúi nem egyszer végveszedelemmel fenyegették Izráelt. Hatalmának aztán véget vetett Asszíria előretörése. A perzsa kortól kezdve Damaszkusz jelentősége újra megnőtt, a Földközi-tenger melletti provinciának politikai súlypontjává lett. Ezzel együtt megkezdődött az arám nyelvnek oly mérvű térhódítása, hogy lassanként a héber nyelvet (és írásmódot) is kiszorította Palesztinában a használatból.

Ammón, Móáb és Edóm országa

E három kisebb országot Izráellel rokon fajú és nyelvű népek lakták. (A Biblia Ammónt és Móábot Lóttól származtatja, Edómot pedig Ézsautól. Gen 19:37–38; 36:9.) Az izraelita honfoglalásnál mintegy száz évvel előbb, a XIV. sz.-ban foglalták el lakóhelyüket: Ammón népe a Jabbók folyótól délre, Móáb a Holt-tengertől keletre. Edóm pedig a Holt-tengertől délre eső területet. Annak ellenére, hogy Izráellel rokon népek voltak, a honfoglalástól kezdve mindig ellenséges viszonyban álltak vele szemben. Volt idő ugyan, amikor Izrael (és Júda) meghódított tartományai voltak, de amint teheték, le is rázták magukról a hódoltság igáját, sőt az asszír–babiloni háborúk idején segítettek tetézni Izrael és Júda veszteségeit. (2Kir 24:2; Ez 35 r. stb.)

Ammón országának legfontosabb városa volt *Rabbat-Ammón*, a mai Amman, a hellenisztikus korban Philadelphia (nem azonos a Jel 3:7-ben említett hasonló nevű kisázsiai várossal). A római korban ez volt a Decapolis nevű város-szövetség legdélebb városa. A Decapolis egyik városaként kell megemlítenünk a Jabbóktól kissé északra fekvő *Gerasa* nevű várost, amelynek római kori épületmaradványai a legszebbek közé tartoznak romos állapotukban is.

Móáb fővárosát Ézs 15:1 *Kir-Móáb*-nak nevezi, azonosnak veszik az Ézs 16:7-ben említett

Kir-Hareset-tel. Az utóbbi ésaiai szakaszban felsorolt városok, *Hesbón*, *Sibma*, *Jaezer* tulajdonképpen Ruben törzséhez tartoztak volna, a prófécia azonban mutatja, hogy hamarosan móábita kézre kerültek éppúgy, mint *Dibón*, melynek a közelében találták meg Mesa móábi király emlékoszlopát, az izráeli hódoltság alóli felszabadulás dokumentumát.

Edóm országa hegyes vidék, hozzátartozott a *Negeb* nevű kősvatag nagy része is. Bányakincsei miatt Salamonnak és utódainak a hódítási célpontja volt. A *Széir hegye* erődítményét, *Témán* és *Bocra* városait emlegeti legtöbbször a Biblia.

A Kr. e.-i századokban egy új honfoglaló nép lepte el ez országok területét, a *nabateusok* népe. Legnevezetesebb városuk volt *Petra*, melynek máig megmaradt csodálatos emlékei a homokkő-falba vájt óriási méretű síremlékek.

Filisztea

A filiszteusok országa Júdatól nyugatra terült el a tengerparton. Nem sémita nép volt, Ám 9:7 szerint őshazájuk Kaftór = Kréta szigete volt. A tengeri népek közt jelentek meg s az Egyiptom elleni vesztes hadjárat után letelepedtek a kánaáni tengerparton. Magukkal hozták az Égei-tengeri kultúrának sok értékét, viszont népi jellegüket hamar feladták, s átvették a kánaáni nyelvet és vallást. Öt város szövetségében éltek, ezek voltak *Gáza*, *Gat*, *Asdód*, *Askelón*, *Ekrón*. Támadásaiktól először sokat szenvedett Izráel, míg Dávid meg nem hódoltatta. Később ugyan újra különváltak, de különösebb veszedelmet nem jelentettek többé, mert a nagy tengerparti országút mentén maguk is ki voltak téve asszír, babiloni vagy egyiptomi támadásoknak. Végül rájuk is kiterjedt a perzsa, majd római hódítás.

Dr. Tóth Kálmán

| RÉGISÉGTANI ÉS NÉPRAJZI ADALÉKOK

Bevezetés.

A „Bibliai régiségtan” számára legtöbb adatot maga a Biblia szolgáltat. Belőle ismerhetjük meg elsősorban az ó- és újsz.-i kor emerereinek, közelebről Izráel népének a mindennapi életét és szokásait, társadalmi és kulturális viszonyait, vallási szertartásait. A Bibliából összegyűjthető adatok azonban sok tekintetben maguk is magyarázatra szorulnak a tér és idő távolságából adódó idegenségük miatt, de azért is, mert sokszor közkeletű szavak hallatán, pl. kenyér, háztető, lámpa, pénz, városkapu stb., önkéntelenül az általunk ma ismert megfelelő dolgokra és formákra gondolunk, amiből helytelen képzetek és félremagyarázások következhetnek. A bibliai régiségtan ezért kiegészítésül felhasználja ókori szerzők magyarázatait, a Közel-Keleten ma élő arabok sok ősi vonást megőrzött népszokásait, valamint az archeológiai kutatások egyre bővülő tárgyi és irodalmi anyagát.

Az itt következő rövid összefoglalás ilyen alapokon próbál a legfontosabb tárgykörökben szemléletes képet adni a bibliai kor életéről. Megírásához – több más könyv és részlettanulmány ismerete mellett – két nagyobb mű szolgált elsősorban forrásul. *I. Benzinger: Hebräische Archäologie* (3. kiad. 1927) c. könyve bő illusztrációs anyagával s az ókori keleti népek életviszonyainak párhuzamba vonásával még mindig az egyik legalaposabb idevágó mű. *R. de Vaux: Das Alte Testament und seine Lebensordnungen I–II.* (franciából fordítva, 1960) c. könyve pedig főként a régi Izráel társadalmi és vallási életének a részletes leírását adja, a legmodernebb ismeretanyag alapján, pozitív blicitással. – Magyar nyelven részletes összefoglalást nyújt *Czeglédy S.: Bibliai régiségtudomány* (Sylvester bibliai kézikönyvek V. köt.